

УДК 340.12

Л. Л. БОГАЧОВА,
канд. юрид. наук, доцент,
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

СИСТЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

Проаналізовано критерії побудови системи європейського права, охарактеризовано структурні елементи системи права України, розкрито співвідношення міжнародного і національного права, досліджено способи інтеграції європейського права в національні правові системи.

Ключові слова: європейське право, система права, галузь права, інститут права, публічне право, приватне право.

Пріоритетним напрямком зовнішньої політики України є її входження до європейського правового простору, складовими якого є юридичні норми, принципи та стандарти, вироблені в рамках регіональних міжнародних організацій – Європейського Союзу, Ради Європи та ОБСЄ [2, с. 5].

Головним інструментом європейської правової інтеграції виступає європейське право. Оскільки Україна наразі не має угоди з ЄС про створення асоціації, на її територію не поширюється принцип обов'язкової юридичної сили і прямої дії норм європейського права. Проте реформування національної правової системи відбувається з урахуванням загальноєвропейських правових стандартів, тому дослідження особливостей системи європейського права, аналіз критеріїв її побудови, ознак відмінності та подібності між системою європейського і національного права, а також визначення тенденцій подальшого розвитку системи права України являє інтерес як для теорії права, так і взаємовигідного співробітництва нашої країни з міждержавними об'єднаннями.

Європейське право утворює складну систему. Це стосується як зовнішніх його проявів, так і внутрішніх взаємозв'язків. У першому випадку використовується термін «правова система». Право ЄС формується внаслідок міжнародної співпраці та наднаціональної правотворчості і є самостійною щодо

міжнародного і внутрішньодержавного права інтеграційною (міждержавною) правовою системою [5, с. 150], для якої характерні власні структура і джерела права, форми правотворчості та правозастосування, специфічні механізми захисту юридичних норм від можливих порушень. Внутрішню структуру європейського права позначають терміном «система права», акцентуючи увагу на зв'язках між його окремими елементами, покликаних забезпечити існування цього права як цілісної системи. Отже, система європейського права – це упорядкована і структурована сукупність елементів, яка характеризується численними стійкими зв'язками між різними за своєю природою і призначенням нормами права (групами норм). Єдиних, загальновизнаних критеріїв її побудови не існує. Деякі автори, підкреслюючи структурні особливості правової системи Євросоюзу, не наважуються об'єднувати її норми в правові спільності [6, с. 52–61], інші розрізняють первинне (норми установчих договорів) і вторинне (похідне) право. Вторинне право включає: а) норми інституційного права; б) міжнародно-правові норми (норми додаткових угод між державами-учасниками), в) «спільні пропозиції», «спільні дії» – норми, які містяться в актах інститутів ЄС або угодах держав – учасниць, необхідні для досягнення цілей і завдань, передбачених Єдиним Європейським актом [8, с. 44–46; 9, с. 37–44; 12, с. 275–295]. Застосовуючи такий підхід, його прихильники ототожнюють систему європейського права з системою його джерел.

Відмінною від названих є побудова системи європейського права за предметним, функціональним і структурним критеріями [10, с. 165–170]. За предметом правового регулювання виокремлюють: а) галузі публічного права (конституційне, адміністративне право, галузі процесуального права та ін.); б) галузі приватного права (цивільне, трудове та ін.); в) комплексні галузі та міжгалузеві інститути (аграрне, екологічне, підприємницьке, банківське, право соціального забезпечення та ін.). Значна кількість норм європейського права регулює економічні відносини, і це цілком пояснюване явище з огляду на історичний шлях формування Євросоюзу. В той же час з розширенням

предмета ведення європейських інституцій правом ЄС регулюється все більше нових сфер суспільного життя. На підтвердження цієї тенденції можна назвати прийняття регламентів з цивільного процесу, нормативних актів з кримінального права [13] тощо. Класифікація за предметним критерієм, на наш погляд, має певні недоліки. Як відомо, право складається з горизонтальних і вертикальних пластів. Публічне і приватне право відображають горизонтальний його зріз, а галузі та інститути права – вертикальний. Тому об'єднувати публічне і приватне право з комплексними галузями права в одну групу недоцільно. Норми європейського права важко розділити на публічні й приватні. Упродовж усього періоду існування Євросоюзу його органами, покликаними захищати публічні інтереси, приймалися акти переважно для вирішення приватних, конкретних питань. Крім того, суспільні відносини, які складають предмет правового регулювання, характеризуються однорідністю, а європейським правом регулюються неоднорідні відносини, тому більшість його норм можна віднести не до однієї, а до кількох різних галузей права.

За функціональним призначенням система європейського права поділяється на: а) інституційне право – регулює порядок формування і функціонування інститутів та установ Союзу (Рада Міністрів, Європейська Комісія, Європейський парламент, органи правосуддя, Європейський Центральний Банк, Рахункова палата та ін.), визначає їх статус і компетенцію; б) матеріальне право – регулює відносини, пов'язані з реалізацією цілей Співтовариств і Союзу і включає право економічної інтеграції й право спільних політик (правові засади внутрішнього ринку, спільна митна, торговельна, аграрна, конкурентна та ін. політика ЄС).

Термін «матеріальне право» не протиставляється «процесуальному праву». Так, регламент «Про процедуру банкрутства» є джерелом матеріального права, але містить переважно норми процесуального права, а процесуальний регламент Суду ЄС відноситься до джерел інституційного права. Сенс такого поділу в іншому – базисними, первинними нормами вважаються ті, що встановлюють структуру і обсяг повноважень органів ЄС

(інституційне право), а органи ЄС на підставі наданих повноважень створюють матеріальне право, регулюючи різні сторони («матерію», «зміст») функціонування міждержавного об'єднання.

За структурним критерієм система європейського права включає: а) право Європейських Співтовариств або «комунітарне право» (*acquis communautaire*) – норми, прийняті в межах Європейського економічного співтовариства, Європейського співтовариства з атомної енергії, Європейського співтовариства з вугілля і сталі (право I стовпа); б) норми права, які закріплюють основи спільної зовнішньої політики і політики безпеки Євросоюзу (право II стовпа); в) норми права, вироблені у ході співпраці поліції й судових органів у кримінально-правовій сфері (право III стовпа); г) норми права, які визначають основи правового положення особи (Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Хартія Європейського Союзу про основні права 2000 р. та ін.); д) шенгенське право – норми, прийняті в рамках Шенгенських угод (Шенгенська угода 1985 р. і Шенгенська конвенція 1990 р.). Після ліквідації Лісабонським договором 2007 р. структури трьох стовпів побудова системи європейського права за структурним критерієм втрачає свою актуальність. Право Євросоюзу набуває єдиного, цілісного характеру.

У вітчизняній юридичній науці питання про систему права традиційно пов'язується з проблемою її структури [3, с. 257–260; 7, с. 132; 11, с. 388–389]. Увага концентрується на тому, що право складається з певних елементів, взаємодія яких породжує нові інтеграційні якості, здатні в сукупності забезпечити виконання правом його функціонального призначення. Сучасна система права України є поліструктурною й багаторівневою. Вертикальна структура системи права будується за предметом і методом правового регулювання і складається з норм, інститутів, підгалузей та галузей права. Галузь права є відносно замкнутою підсистемою права, яка характеризується особливим правовим режимом. Своєрідність правового режиму визначається власними галузевими принципами, специфічними прийомами регулювання, механізмами виникнення та реалізації прав і обов'язків суб'єктів тощо [1, с.

172-173]. Галузі вітчизняного права класифікують на: а) фундаментальні (профілюючі) – юридично первинні галузі, які концентрують у собі основні правові режими й методи правового регулювання (конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне, цивільне процесуальне, кримінально-процесуальне); б) спеціальні, в яких головні правові режими пристосовано до певних сфер життя суспільства (трудове, земельне, сімейне, право соціального забезпечення та ін.); в) комплексні, які сполучають інститути фундаментальних і спеціальних галузей права (господарське, аграрне, екологічне, морське та ін.). Інститут права регулює якісно однорідну групу суспільних відносин й існує, як правило, у складі тієї чи іншої галузі права. Розрізняють регулятивні та охоронні (за функціональним призначенням), матеріальні й процесуальні (за змістом), прості й складні (за структурою), галузеві й міжгалузеві інститути права.

Поліструктурність системи права означає, що її норми утворюють декілька автономних правових блоків, які відображають горизонтальний рівень структури права. Серед них важливе значення мають публічне і приватне, матеріальне і процесуальне, регулятивне та охоронне право.

Поділ на публічне і приватне право є характерною ознакою романо-германської правової сім'ї, до якої тяжіє і правова система України. Критерієм поділу виступають відносини, що регулюються правом: публічне право (конституційне, адміністративне, кримінальне та ін.) регулює публічно-правові відносини, пов'язані з діяльністю публічної влади, органів державної влади й місцевого самоврядування; приватне право (цивільне, сімейне, господарське та ін.) – приватно-правові відносини між фізичними та юридичними особами, які прямо не стосуються публічної влади. За умов формування громадянського суспільства і правової держави для системи права України важливо провести точну диференціацію норм права щодо належності їх до публічного або приватного права, оскільки це надасть можливість окреслити сфери суспільного життя, де втручання держави має бути мінімальним (або забороненим). У той же час слід враховувати, що «чистих» публічно-правових

чи приватно-правових галузей не існує. Публічно-правові елементи присутні в приватно-правових відносинах і навпаки. Так, у сімейному праві публічно-правовими елементами є судовий порядок розірвання шлюбу, стягнення аліментів, позбавлення батьківських прав та ін.

У системі вітчизняного права за змістом виділяють дві групи правових спільностей – матеріальне і процесуальне право. Матеріальне право регулює предметні, матеріальні відносини; на підставі норм матеріального права у суб'єктів суспільних відносин виникають права, обов'язки, відповідальність (конституційне, адміністративне, фінансове, трудове, кримінальне, цивільне право та ін.). Процесуальне право встановлює порядок (процедуру) реалізації норм матеріального права, вирішення спорів, захисту порушених прав [4, с. 60–84]. У складі процесуального права можна виділити два підрозділи норм: 1) процесуальні норми, об'єднані в галузі права (цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне право); 2) процесуальні норми, виокремлені в межах галузей матеріального права (наприклад, норми, які регулюють законодавчу процедуру, порядок проведення виборів тощо).

Регулятивне й охоронне право розмежовується відповідно до функцій правового регулювання. Норми регулятивного права визначають стандарт правомірної поведінки суб'єктів (цивільне право), норми охоронного права встановлюють склади правопорушень і закріплюють санкції (кримінальне право).

Система права України не зостається незмінною, їй притаманні процеси диференціації та інтеграції. Крім класичних галузей процесуального права активно розвиваються господарський, адміністративний, конституційний процес; у межах галузі фінансового права виокремилися підгалузі податкового, бюджетного, банківського права; формуються нові галузі та підгалузі права – космічне, атомне, муніципальне, інформаційне, страхове, інвестиційне, колізійне право; виникають нові інститути права – земельного сервітуту, самоорганізації населення, гарантування банківських вкладів фізичних осіб та ін.

Спостерігаються тенденції розширення національної системи права за рахунок включення до неї загальновизнаних норм і принципів міжнародного та європейського права. Статтею 9 Конституції України закріплено, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Проте окремої галузі права такі норми не утворюють. Ступінь впливу і характер співвідношення національного права з європейським правом залежить від статусу держав: є вони членами ЄС, державами-кандидатами (Ісландія, Македонія, Туреччина, Хорватія, Чорногорія) чи потенційними кандидатами (Албанія, Боснія і Герцеговина, Сербія). В усіх державах-членах ЄС визнаються принципи верховенства (обов'язкової юридичної сили) і прямої дії права ЄС. Правозастосовчі органи держав – учасниць сприймають європейське право як чинне й обов'язкове до виконання, його норми безпосередньо наділяють фізичних та юридичних осіб конкретними правами, а державні органи (насамперед судові) – відповідними повноваженнями щодо їх захисту. У разі колізій між нормами національного права держав-учасниць і нормами права ЄС пріоритет мають останні. Суд ЄС і національні суди зобов'язані застосовувати інкорпоровані в національні правові системи країн-членів ЄС норми європейського права і забезпечувати ефективний захист прав та законних інтересів суб'єктів, що виникають на їх основі. Асоційовані країни поступово поповнюють свої національні правові системи нормами права ЄС, створюючи тим самим підґрунтя для залучення їх до європейської інтеграції. Правові засади гармонізації національного права неасоційованих країн з правом ЄС передбачені окремими міжнародними угодами між ЄС і третіми країнами. Співпраця України з Євросоюзом здійснюється на основі Спільної стратегії Європейського Союзу щодо України 1999 р., Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС 1994 р. та інших документів.

Отже, у побудові системи права ЄС і системи права України є суттєві відмінності, але їх порівняльний аналіз сприяє пошуку оптимальних моделей

внутрішньої структури права і запозиченню національною правовою системою позитивного досвіду європейських країн у цьому напрямку.

Список літератури:

1. *Алексеев С. С.* Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ТК Велби ; Проспект, 2008. – 576 с.
2. *Гнатовський М. М.* Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. М. Гнатовський. – К., 2002. – 21 с.
3. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних вищих навч. закладів] / за ред. проф. М. В. Цвіка, проф. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
4. *Лукьянова Е. Г.* Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. – М. : НОРМА, 2003. – 240 с.
5. *Луць Л. А.* Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія / Л. А. Луць. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 304 с.
6. *Марченко М. Н.* Право Европейского Союза. Вопросы истории и теории / М. Н. Марченко, Е. М. Дерябина. – М. : Проспект, 2010. – 308 с.
7. *Оборотов Ю. М.* Теорія держави і права. Державний іспит / Ю. М. Оборотов, Н. М. Крестовська, А. Ф. Крижанівський, Л. Г. Матвеева. – Х. : Одиссей, 2010. – 256 с.
8. *Опришко В. Ф.* Право Європейського Союзу: Загальна частина : підручник для студ. вищих навч. закл. / В. Ф. Опришко, А. В. Омельченко, А. С. Фастовець. – К. : КНЕУ, 2002. – 459 с.
9. Право Європейського Союзу : навч. посіб. / за ред. Р. А. Петрова. – [4-те вид., змін. і доп.]. – К. : Істина, 2011. – 376 с.
10. Право Европейского Союза : учебник для вузов / под ред. С. Ю. Кашкина. – [3-е изд., перераб и доп.]. – М. : Юрайт ; Высшее образование, 2010. – 1119 с.
11. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
12. *Топорнин Б. Н.* Европейское право : ученик / Б. Н. Топорнин ; Ин-т государства и права РАН. – М. : Юристъ, 2001. – 455 с.
13. *Хавронюк М. І.* Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2005. – 208 с.

Богачева Л. Л. Система европейского и национального права.

Проведен анализ критериев построения системы европейского права, охарактеризованы структурные элементы системы права Украины, раскрыто соотношение международного и национального права, исследованы способы интеграции норм европейского права в национальные правовые системы.

Ключевые слова: европейское право, система права, отрасль права, институт права, публичное право, частное право.

Bogacheva L L. System of the European and national law.

The paper analyzes the criteria for building a system of European law, characterized by the structural elements of the law of Ukraine, revealed the relationship between international and national law, are exploring ways to integrate European law into national legal systems.

Key words: European law, the legal system, the branch of law, the institution of law, public law, private law.